

Olofs kyrcka”.

Hur pass böterna kunde avskräcka är svårt att veta, men förf. påvisar som nämnts, att långt in på 1900-talet vände sig folk till helgonbilden för att få bot genom yxans kraft. Det kom t.o.m. brev från USA till prästen i S:t Olof med en sedel som skulle läggas i offerkistan för att så anropa helgonet.

Avslutningsvis kommer Bringéus in på det nutida S:t Olofsfirandet. Ortens byalag svarar för omfattande arrangemang på Olofsdagen – visning av källan, anförande om S:t Olofstraditionen, marknad med många stånd, musik och uppträdanden och till sist kvällsgudstjänst i kyrkan i samband med barn dop, varvid ett speciellt dopsmycke med Olofsyxan överlämnas.

Bringéus bok är utmärkt välskriven och väldokumenterad. Den bör finna läsare både bland etnologiskt fackfolk och bland de många besökare från när och fjärran som besöker kyrkan. Det publicerade materialet från många olika källor ger tidsbilder med mycken åskådlighet. Kapitelindelningen kan verka något disparat. Litteraturförteckningen är fyllig, det kan på sin höjd vara någon lokal skrift som saknas. Till bokens värde hör de utmärkte illustrationerna, några i färg. En avslutande Summary på engelska gör innehållet lättillgängligt också för utländska läsare. Att den kommer att uppskattas av alla som är intresserade av skånsk kulturhistoria är självklart.

*Inge Löfström, Lund*

Lars Ericson: *Svenska knektar. Indelta soldater, ryttare och båtsmän i krig och fred*. Historiska Media, Lund 1995. 276 s., ill. ISBN 91-971992-4-9. Även utgiven som pocket 1997, utan ill. ISBN 91-88930-07-6.

När jag just börjat läsa detta arbete om indelningsverkets soldater upptäckte jag med viss förvåning, att boken redan utkommit även i pocketform och såldes i den lilla välmatade bokhandeln på Stockholms Central, som specialiserat sig på reselektyr i behändigt format. Det måste sägas vara ett högt betyg både åt författarens förmåga att informera och underhålla en bred krets läsare och åt allmänhetens intresse för militär kulturhistoria. Lars Ericson är historiker och arkivarie vid

Krigsarkivet och är en av landets ledande auktoriteter på sitt ämne. Lanseringen av detta arbete som pocketbok är väl ytterligare ett tecken på det nyväckta intresset idag för översiktliga och fängslande böcker i ämnet svensk krigshistoria.

Ericson skildrar indelningsverket ur alla tänkbara aspekter, både dess bakgrund och tillkomsthistoria, soldaternas villkor i krig och i fredstid, och indelningsverkets långsamma avveckling. Det är helt och hållet den indelta delen av det svenska försvaret som behandlas, även om värvade trupper och legosoldater emellanåt skymtar i framställningen. Ett genomgående tema är betonandet av de regionala skillnaderna, t.ex. i torpens utseende och bärkraft, i kontraktens utformning, i lörens utbetalning och former, i disciplinär inställning och i de olika villkoren för infanterister, båtsmän och ryttare. En viktig regional olikhet fanns just i torpinstitutionen. Bekant är att Dalregementet inte hade några soldattorp alls; här var knektarna vanliga småbönder och hade i gengäld bättre lön och hemkall från roten. I andra områden, t.ex. i Hälsingland, men även i Uppland, förekom det att varje knekt fick bygga sitt eget torp på rotens mark. Detta fick han sedan behålla som eget efter sin avgång, då den nya knekten fick sätta igång och bygga ett nytt torp. I Hälsingland har man alltså skäl att vänta sig betydligt fler soldattorp än annorstädes, men då inte permanent soldattorp i vanlig mening.

En indelt armé, fördelad på landskapsregementen, spridd över hela landet och förankrad hos bondebefolkningen, var först och främst en relativt billig lösning på krigsmaktens problem. Huvuddelen av kostnaderna åvilade lantbrukarna, i varje fall fram till mitten av 1800-talet. Men det var även ett sätt att skapa lojalitet och sammanhållning, mellan soldaterna inbördes och mellan manskap och befäl, förenade som alla var i ett gemensamt geografiskt ursprung. I ett intressant avsnitt behandlar förf. hur indelta trupper användes vid sociala oroligheter under 1700- och 1800-talen, vilket demonstrerar denna lojalitet. Radikala debattörer under slutet av 1800-talet såg följdriktigt den indelta armén som ett hinder för demokratisering och omvälvning i landet. Att lojaliteten inte var gränslös visar dock splittringen bland trupperna vid Stora Daldansen 1743. När de upproriska dalkarlarna – och en stor kontingent från Dalregementet ingick bland upprorsmännen – den

gången skulle stoppas på Gustav Adolfs torg i Stockholm av inkallade förband, var det bara vissa syd- och västsvenska trupper som gick till verket. Särskilt Västgöta ryttare högg in på dalkarlarna, av vilka minst 140 stupade. Däremot vägrade trupper från uppsvenska regementen, t.ex. Upplands och Södermanlands, att ingripa.

Det svenska stormaktsväldet under 1600-talet hade till stor del skapats med hjälp av utländska legosoldater. Skapandet av indelningsverket, särskilt i den yngre form som Karl XI införde på 1680-talet, kan sägas vara ett systematiskt försök att konsolidera och försvara detta valde. Den svenska politiken lades om från en offensiv strategi till en defensiv. Även Det stora nordiska kriget började ju som ett försvarskrig, även om Karl XII snart satsade helhjärtat och våghalsigt enligt principen ”anfall är bästa försvar”.

Ericsons bok innehåller åtskillig krigshistoria, i den meningen att han följer de indelta förbanden, när de ganska snart efter det egentliga indelningsverkets skapande ställdes på svåra och som det skulle visa sig omänskliga prov i fälttågen på kontinenten. Kriget på 1700-talet och i början av 1800-talet aktualiserar en rad frågor, t.ex. hur soldathustrurna klarade sin tillvaro hemma på torpet och vad som hände när knektarna stupade i kriget. En intressant omständighet var den medvetna utplaceringen av uppsvenska och finska soldater på torpen i de från Danmark på 1600-talet erövrade landskapen eller i varje fall i vissa delar av dessa. Drygt tusen huvudsakligen svenskspråkiga knektar från Österbotten placerades som båtsmän i Blekinge, dels för att man inte helt litade på gränsbefolkningens lojalitet, dels för att påskynda försvenskningen. ”Begreppet etnisk rensning täcker förvisso inte bara en 1900-talsföreteelse”, som förf. uttrycker det.

Även officerarnas villkor ges ett visst utrymme i framställningen. Till boställen för dem utnyttjade kronan ett stort antal av de hemman och smärre herrgårdar som dragits in från högadeln vid Karl XI:s reduktion. När en officer befordrades flyttade han till ett nytt boställe; deras storlek var en direkt avspeglning av den militära rangen. Intressant är Ericsons redogörelse för hur såväl boställen som soldaternas torp under 1800-talet, särskilt under seklets andra hälft, börjar utarrenderas eller överges. 1800-talets skiften sägs ha medverkat till en nedgång i antalet soldattorp.

En ofta förbisedd sida av indelningsverket är de många anställda vid regementena vid sidan av officerare och manskap, som också levde på boställen. Dit hörde t.ex. regementets pastor, auditör, skrivare och läkare, musikanter och hantverkare. Särskilt regements-skrivarens centrala roll framhålls. När regementet vid sidan av de korta mötena fungerade till vardags var det regementsskrivaren som höll ihop verksamheten och skötte kontakterna mellan de över hela länet utspridda boställena och expeditionerna. Soldater sprang med postväskor mellan boställen och torp.

Indelningsverkets genomförande i slutet av 1600-talet var en rätt utdragen process. De olika landskapens gamla självständighet avspeglas i hur kungen och hans män fick genomföra segdragna förhandlingar med varje landsända innan man kunde komma överens. Särskilt Österbottens allmoge var svår att övertyga. För bondebefolkningen var det nya indelningsverket ekonomiskt kännbart, men man valde det dock efter lång tvekan som något mindre ont än de gamla förhatliga utskrivningarna. För kronan måste det ha varit en väsentlig fördel att få en armé rekryterad främst från kategorien drängar och obesuttna än att bönder skulle skrivas ut. De senare behövdes på sina gårdar för att inte landets ekonomiska ryggrad skulle svikta.

Det framskyntar genom hela boken att knekttillvaron för landsbygdens unga män varit ett mycket attraktivt alternativ till drängens eller torparens villkor. Många exempel ges på knektarnas aktningvärda sociala ställning i byarna, steget efter bönderna men framför de obesuttna. Soldaten i sin uniform skulle presidera vid bröllop och begravning och genom den utbildning som kronan kostade på sina knektar kunde dessa med tiden få en speciell roll i lokalsamhället, t.ex. som förtroendemän eller skollärare. Det var lätt att rekrytera nya knektar för regementena, i varje fall fram till andra hälften av 1800-talet, när nya alternativ började erbjudas. Ericson nämner, men utan att ge några skäl för detta, att båtsmännen dock hade ett lägre anseende än arméns knektar och ryttare.

En annan mindre uppmärksammas sida av soldatlivet under det i stort sett fredliga 1800-talet var de många kommenderingarna till olika byggnadsprojekt, som var så vanliga under detta sekel. Mest kända är möjligen kommenderingarna till Göta kanal-bygget. Men även fästningsarbeten, arbeten vid de kungliga

slotten och inte minst järnvägsbyggen spelade stor roll. Det är ofta förbisettt vilken roll soldater spelade vid de tidiga sydsvenska järnvägsanläggningarna vid mitten av 1800-talet. Det stora bygget av Sveaborgs fästning på 1700-talet genomfördes för övrigt även det med hjälp av kommenderade indelta soldater.

När indelningsverket avskaffades 1901 avskedades inte soldaterna omedelbart. Många knektar fortsatte att vara i tjänst under flera decennier. Just på denna punkt kunde förf. ha varit litet tydligare. Det förblir oklart om de bodde kvar på sina torp eller flyttade med regementena in till stadskasernerna och vilka uppgifter de fick i fortsättningen. Vad hände generellt med torpen? Ännu 1961 var tre gamla soldater ”i tjänst”, säger förf. Men vad menas då med att vara i tjänst? På vilket sätt tjänstgjorde 80-åringar på 1960-talet?

Ericson bygger till stor del sin framställning på egna forskningar. En resonerande redovisning av källorna avslutar boken. Ibland kan berättelsen tendera att bli alltför tungrott systematisk, t.ex. när det gäller indelningsverkets genomförande i det ena landskapet efter det andra. Men i stort sett rör det sig om en mycket väl genomarbetad, översiktlig och nyanserad framställning, där förf. ofta tar upp enstaka fall för att belysa det generella med levande exempel. Boken är mycket väl illustrerad; särskilt knivskarpa 1800-talsfoton ur Krigsarkivets samlingar imponerar. Denna informativa bok kommer i fortsättningen att vara den givna handboken om den indelte soldaten i Sverige.

*Mats Hellspong, Stockholm*

Sten Åke Nilsson: *1700-talets ansikte – Carl August Ehrensvärd*. Norstedts, Stockholm 1996. 328 s., ill. ISBN 91-1-753022-6 (inbunden), 91-1-965841-9 (häftad).

Under 1700-talet lärde man sig jämföra. Det är ingen orimlig tanke att det ämne som skulle kallas Nordisk och jämförande folklivsforskning, och idag etnologi, hade sett dagens ljus då. I Museum für österreichische Volkskunde vid Laudongasse i Wien hänger en tavla över folken i Europa, som kan sägas vara en europeisk etnologi i sammanfattning. Den finske historikern Matti Klinge har nyligen satt in den i sin vetenskapliga

kontext i en föreläsning i Vitterhetsakademien.

Vad man jämförde var folkens fysiska statur, deras klädedräkt, matvanor, älskogsförmåga och religiositet. Linnés *Dieta naturalis* är ett liknande kompendium i jämförande folklivsforskning, baserat på den empiri han själv skaffat under sina in- och utländska resor.

Intresset för jämförande fortsatte under 1700-talet, stimulerat av Montesquieus klimatlära och i vårt eget land möter vi ännu en betydande komparativist i Carl August Ehrensvärd, låt vara utan Linnés lärdom, men med ett desto bättre handlag med ritstift och pensel. Och därtill ständigt reflekterande över smått och stort. Eftersom han inte bara var förtrogen med Nordeuropas utan också med Sydeuropas himlabryn, blev jämförelserna ofta halsbrytande.

Ehrensvärds bibliotek vittnar om att han var väl förtrogen med den nya dimension som lagts till jämförandet genom fysiognomiken, den lära som i människors ansikten och kroppsgestalt sökte avläsa deras själsliga egenskaper, ja som t.o.m. kunde jämföra en herre med hans hund och finna såväl fysiska som mentala likheter. Det vetenskapliga värdet kan vi lämna därhän, men för uppövatet av sinnena och först och främst synen måste fysiognomiken ha haft den största betydelse likaväl som ritkonsten.

Ehrensvärd tvingades genom sin börd att göra en karriär inom krigsväsendet, närmare bestämt flottan (fadern var ju den berömda Augustin Ehrensvärd som byggde Sveaborg), men gångna tiders officerare utbildades även i ritkonsten och har efterlämnat värdefulla topografiska bilder. Carl August Ehrensvärd hade visserligen sinne för linjespelet i ett landskap, men han var mera intresserad av människan själv och kunde bruka hennes ansikte och kropp – ju fulare desto bättre, tycks det – som en fysisk karta.

Pennan och ritstiftet var för Ehrensvärd två kompletterande hjälpmedel. Hans brev är fulla av teckningar, hans teckningar är fulla av textkommentarer, som efter dryga 200 år ger god tolkningshjälp. Vilket inte betyder att Ehrensvärd brukar ord i onödan. Han är en mästare i korthuggna karaktärsticker och vad han ger ifrån sig är ofta bara små tecken, tolkningsbara kännare emellan.

Ehrensvärd är barn av sin tid och det bereder knappast svårigheter att finna släktskap mellan honom och hans samtida tecknarbröder. Men det finns å andra sidan ett omisskännligt personligt drag i hans männi-